

**УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ:
ПАЛЕОНГВІСТИЧНЕ ДЕКОДУВАННЯ /II/.**

БОГ

Прийняття християнства на Русі передувало кількатисячолітнє панування язичництва. Ясно, що за цей тривалий час язичництво обросло значним обсягом сакральної термінології, куди входили і назви об'єктів поклоніння, і позначення предметів та дій, пов'язаних з язичницькими ритуалами, і назви служителів язичницького культу. Ця сакральна термінологія відома нам погано. Основних причин цього дві: 1) відсутність у язичницькі часи писемності (на відміну, приміром, від античного язичництва, яке нам добре відоме саме завдяки наявності в ті часи писемності); 2) нещадна боротьба православної церкви з усіма проявами язичництва, в тім числі проявами мовними. Ця боротьба призвела до таких результатів:

1. Найвиразніші язичницькі терміни, передусім назви богів, були просто табуйовані, вживати ці назви заборонялося. Те, що збереглося в народній пам'яті, передусім фольклорі, що потрапило в церковні інструкції по боротьбі з язичництвом, в літописи (передусім Володимирів пантеон у Повісті минулих літ) – крихти, а не повний опис слов'янської міфології. Ці обставини створюють сприятливі умови для різних спекуляцій. Маємо цілий загін явно вигаданих богів – **Лель, Леля, Полель, Дана, Лада, Коляда** та ін. У сфальшованій "Велесовій книзі" таких богів величезні списки. Маємо суперечки щодо богів, наявність яких у слов'ян-язичників підтверджується різними незалежними джерелами. Так, Б.Рибаків уважав **Рода** головним богом слов'ян для певного етапу їх життя, а М.Зубов взагалі заперечує (досить обґрунтовано) існування такого бога. Резерви досліджень у цій сфері не вичерпані – можливі вагомі й несподівані відкриття.

2. Популярні язичницькі терміни, що означали певні дії чи предмети ритуалу, переосмислювалися, знецінювалися, а то й паплюжилися, як укр. **сваритися**, що колись означало не "лятись", а "давати сакральну клятву", пор. боже ім'я **Сварог**, що був певний період верховним богом слов'ян, як рос. **врать**, що давніше мало значення не "брехати", а "лікувати примовляннями над киплячою водою", пор. відбиток цього сенсу в похідному **врач**. При аналізі семантичної динаміки багатьох слів цей процес не можна не брати до уваги.

3. Язичницькі терміни, що на час прийняття християнства розширили чи просто змінили своє значення, не були виділені борцями з язичництвом як такі (їх просто не помітили) і тому досі зберегли своє позитивне значення без його церковного перекручення. Найяскравіший приклад такої долі язичницького слова — прикметник **хороший**. Прикметник цей — явне присвійне утворення з суфіксом –*ь* від імені бога сонця **Хьрсь** з наступним фонетичним розвитком за нормами другого повноголосся. Слово, отже, первісне означало "Хорсів, належний Хорсові". Розвиток значення слова виразно засвідчує ставлення людей і до Хорса, давно вже забутого, і до його служителів.

4. Деякі слов'янські язичницькі терміни були, навпаки, не засуджені церквою, а взяті нею на озброєння, використані в церковних текстах — перекладах та богослужінні. До таких термінів належать, з одного боку, слова **біс**, **чорт** та ін., а з другого — слово **бог**, також **молитва** та ін. Це робилося з необхідності, бо треба ж було якось перекласти грецькі чи давньоєврейські слова. Якщо все підряд запозичувати, то що ж то буде за переклад?

Слово **бог**, успадковане з індоєвропейської прамови, жило у слов'ян (протослов'ян) на найдавніших етапах язичництва, пройшло і відбило своїми похідними всі ці етапи, щоб потім урочисто увійти вже в православну релігію де з **бога** стало **Богом**, перетворившись із загальної

назви у власну. Це унікальне слово відбило в собі та своїх похідних геть усю історію слов'янського язичництва.

Автор цих рядків уже давно намагається обґрунтувати концепцію розвитку слов'янського язичництва як послідовну зміну п'яти різних етапів (періодів, стадій), що з часом поступово, не стрибкоподібно, еволюційно заступали один одного. При цьому кожен наступний етап не був запереченням попереднього, а накладався на нього. Лексика попереднього етапу не відкидалася, але певним чином змінювала своє значення, пристосовуючись до нового етапу або ж відходила на задній план чи десакралізувалася. У складі цієї лексики незмінно фігурує слово **бог** та створені на різних етапах язичництва його численні похідні, семантична розмаїтість яких дозволяє докладно розібратись у сутності та послідовності етапів розвитку слов'янського язичництва і водночас заплутує дослідників, якщо вони хочуть вишикувати всі ці похідні в один ряд, без урахунку їх хронологічної, а відтак і сакральної й семантичної неоднорідності.

Першим, найдавнішим етапом нашого язичництва, початки якого сягають індоєвропейських часів, а завершення припадає десь на епоху германо-балто-слов'янської єдності (початок II тис. до н.е.), був водно-рослинний. Люди поклонялись воді (переважно джерелам) та рослинам (переважно дубові), називаючи кожен такий об'єкт поклоніння **богом**. Такий **бог** розумівся як "податель", первісно податель суто матеріальних благ — вода втамовує спрагу, рослина дає їжу, а міцна деревина дуба ще й знаряддя праці. Подателеві за це були вдячні, виражаючи цю вдячність як могли — різними жертвами, а далі стали й поклонятися: "податель" став "владикою", що й відповідає первісному індоєвропейському значенню цього слова, пор. д.-інд. bhagah, "податель, владика" [1:1:219]. Своє уявлення про цей етап язичництва автор виклав у статті "Питання про найдавніші форми слов'янського язичництва: ономастичний аспект" (Акта

onomastica. – 1995, Praha.– Т.34. – S.91-100), варіант цієї статті "Про найдавніші форми слов'янського язичництва" видрукований у "Слов'янському збірнику". – Одеса, 1996.- Вип.1-2.– С.42-49. У цих статтях висловлено й обґрунтовано думку, що водний сенс слова бог відбито лексемою **багно**, псл. *bagno, та гідронімом **Буг** (йдеться про обидва Буги, і Південний, і Західний). У слові **багно** відклався древній аблаут $\text{ǫ} - \text{ō} > \text{o} - \text{a}$, компонент же **н** є не суфіксом, а древнім детермінативом, що не мав перед собою редукованого (позиція О.Трубачова). Аблаутне подовження голосного, як і позиція о в чергуванні е–о, досить широко використовувались у язичництві як засіб меліорації, підкреслення міцності, вічності форми з довгим голосним чи голосним о, пор. **дерево** – **здоровий**, **Велес** – **Волос** та ін. Слово **багно** є наслідком динаміки лексеми **бог**, як **сонце** — з sol і далі *sьlno (з наступною демінутивацією *sьlnьse). Бога-владику бачили в багні як поєднанні двох життєдайних начал — води і землі. Іншими словами, **багно** є в древньому язичницькому світі зовсім не грязюкою, а стислим виразом того ж поняття, яке називалося **Мати** — **сира земля**. Сюди ж і **багва** "драговина, мочар", псл. *bagu, з основою на довге **ū**. Зв'язок цих двох іменників з діалектним дієсловом **багти** "бажати", в древності "горіти, пектись" [1: 1: 111], можна думати, виключений. Зазначене дієслово в ліпшому випадку стосується великої групи слів, де лексема **бог** зберігає відблиски семантики "вогнь".

Що ж до гідроніма **Буг**, то: 1) не варто етимологічно розривати Південний і Західний Буги: витoki цих двох річок практично збігаються, а географічна близькість, як правило, промовляє й за близькість генетичну (думка В.Никонова); інтерпретація обох гідронімів переважно спирається на ті ж джерела; 2) у назві **Буг** (принаймні це стосується Південного Бугу) вокалізм у є пізнішим полонізмом, що проник в узуальну форму назви в XVI ст. книжним, картографічним шляхом: мешканці Побужжя говорять **Біг**, що і є нормальним, нецерковним рефлексом давнішого **богь**.

Труднощі етимологічного поєднання двох Бугів у цьому у й полягають, бо Західний Буг з давніх-давен має у, пор. хоч би назву племені **бужани**. Тут зрештою не виключене якесь чергування. В. Лучик, якому належить найліпший опис історії питання і дуже докладний аналіз назви **Буг** [2: 14-20], усе ж уміщує цей опис у підрозділі "Готські сліди в досліджуваній гідронімії". Але якби цю назву дали готи, то навіщо було б Йорданові — хоч і не готові, але готському історику — записувати цю назву *Vagosola*, що, як це показав В. Лучик з посиланням на І. Желєзняк [2:18-19], є тавтологічним найменням "ріка + ріка".

Фактично ж назва дійсно вказує на ріку і пов'язана з древніми протогерманцями (германо-балто-слов'янська єдність, басейн Нижнього Дніпра і Бугу). Стара етимологія Я. Розвадовського з прагерм. *baki "потік, ручай", яку приймає більшість дослідників, є цілком слушною (сюди ж суч. нім. *Vach* тощо). Але саме те *baki — древня германська трансформація слова, що у слов'ян після реалізації закону відкритих складів набуло форми *bogъ "податель", спільного для колись єдиного германо-балто-слов'янського етносу, що користувався єдиною (діалектно подрібненою) мовою.

Рослинне відбиття найдавнішого культу бога-подателя можна підозрювати в назвах **богила, богорожник, багульник, бузина** (теж з у, як **Буг**). Назва цієї останньої рослини відома і в діалектній формі **баз**, яку [1: 1: 113] реконструює як псл. *bazъ, пов'язуючи її з лат. *fagus* "бук". Пор. ще рос. **богатка**, біл. **багатка**, також **багун** та ін. Чи не найінтригуючою проблемою тут є історія назви **бук**. У зазначених вище статтях обґрунтовується думка, що назва **бук** колись мала форму **богъ** і означала "дуб". Спорідненість **бук** з **богъ**, як і з гр. *φῦός* (дор. *φαῦός* "дуб") приймає й [1: 1: 284]. Зв'язок древньої назви дуба і бога-володаря сягає ще індоєвропейської спільноти. Індоєвропейці фактично за своїми віруваннями розділилися на прихильників бога-подателя (слов. **богъ**) та

бога сяючого, що дає світло (лат. deus, гр. θεός, також Ζεύς, род. Διός "сяючий", того ж кореня наше **день**). Але й сяючий бог Зевс шанувався в Додоні у вигляді дуба [3: 1: 465], мав епітет φηγωναίος "дубовий (бог)" [8: 2: 162]. Можна думати, що раніше поклонялися просто дубові, а вже потім домислили його окрему сакральну іпостась (слов. **Перунів дуб**, гр. дуб як Зевс).

Заміна назви **богъ** на *dōbъ сталася не через табування назви цього дерева /як уважав О.Трубачов/, а тому, що слов'яни перейшли до наступного, вогнепоклонського етапу язичництва — **богом** став вогонь, а для дуба довелося шукати іншу назву. Зберегли ж древню назву дуба германці, які в епоху герmano-балто-слов'янської єдності користувалися тою ж старою назвою дуба. Але в процесі міграції германців з Наддніпрянщини на північний захід, до Ютландії, відбулося: 1) пересунення приголосного g>k; 2) заміна об'єкта іменування — породи дерева: Fagus, а не Quercus; 3) вокалічна зміна, розпочата у германців і завершена у слов'ян: o>у, пор.Буг з Бог та ін. Назву дерева **бук** із зазначеними змінами слов'яни вже запозичили у германців.

Другий, вогнепоклонницький етап слов'янського язичництва тривав протягом II тис. до н.е., в епоху балто-слов'янської єдності. Образно кажучи, провідним став уже не **дуб**, а **Перун**, який і з'явився в цей період. Щоб розібратися в язичницьких переплетіннях, слід усвідомити, що богів як міфічних істот, як сакральних сутностей, відмінних від матеріальних об'єктів поклоніння (вода, рослина), у наших предків не існувало. Вони ніяк не виділяли в воді якогось бога води (приміром, ту ж вифантазовану дилетантами Дану). А в період вогнепоклонницький таке виділення відбулося: язичники розмежували матеріальний об'єкт поклоніння — вогонь та сакральну істоту, що ним розпоряджалася. При цьому ім'я **богъ** залишилося як за самим об'єктом поклоніння (в даному випадку — вогнем), так і за тими міфічними істотами, що мислилися як господарі

об'єкта поклоніння (вогня). Але ці істоти, що не одразу набули антропоморфічного вигляду, одержали й свої власні, спеціальні наймення. Цей етап розвитку язичництва стисло описаний у двох уже згаданих статтях автора і ширше — ще в одній: "Слов'янська міфологія і український фольклор" (Мова та стиль українського фольклору. – К., 1996.– С.22-33).

Що слово **богъ** у той час означало "вогонь" (у сакральному значенні), добре видно з наймення бога сонця **Дажбога**. Дієслівно-іменникові онімічні комбінації у своїй другій, іменній частині завжди вказують на об'єкт дії, а не на її суб'єкт. Тому поширене тлумачення цього імені сина Сварога як "бог, що дає" ніяк не відповідає дійсності. Справжній сенс назви: "дай бога" або ж "той, хто дає бога". А якого **бога** міг дати Дажбог? Тільки вогонь! Українська мова зберегла й пряму назву вогню з коренем **бог-**: **багаття** (кореневе **а** тут скоріше древня апофонія $\delta > \delta$, а не пізнє уподібнення до **а** наступного складу, як у слові **багатий**). Пов'язування слова **багаття** з **багатством**, із золотом і под., що трапляється в роботах визначних слов'янських мовознавців (у тім числі й у О.Потебні), виходить з хибних поглядів на генезу слова **бог** [8: 1: 124].

Сам прикметник **багатий**, від якого безпосередньо утворено іменник **багаття** (шляхом апофонії та долучення суфікса –**ъје**) теж указує на вогонь, а не на якісь інші речі (дослідники уклали чималий їх список). Антонім **убогий** "той, хто не має вогню" своїм заперечним **у-** (з носового голосного) замість пізнішого **не-** вказує на глибоку древність цих утворень. У лексемі **багатий** її словотвір ще не одержав належної інтерпретації. Адже суфікс **-ат-** долучається тільки до назв частин тіла. Можна сказати **головатий, зубатий**, але не можна, приміром, ***списатий, *шоломатий** — від **спис, шолом**. Вогонь, отже, мислився як органічна частина **багатих** людей — імовірно тих, хто вмів добувати вогонь тертям. Інші були **убогими**. А може **багатий** — просто "власник вогню". Автор з дитинства

пам'ятає, що в Поліссі (Житомирщина), де вогонь у вигляді жару дбайливо зберігався в спеціальному заглибленні в печі, а вранці роздмухувався, щоб знову працювати, сама думка про позичення вогню у сусіда була цілковито заборонена, табуйована. Усе інше — будь ласка. Це — залишок древнього поділу на багатих (з вогнем) та убогих (без вогню). Цей поділ, як бачимо, ніякого відношення до сучасного розуміння багатства й бідності не мав.

Вогонь є значно рухливішим за воду чи рослини, тому легше міг бути усвідомлений як живий. Ця обставина, як і загальний розвиток людського мислення, і дозволили нашим предкам побачити у вогні живу (міфічну, сакральну) істоту. Точніше, розділити вогонь на саму його субстанцію, матеріальне полум'я, та уявного повелителя цієї субстанції — бога вогню. Власне, саме тому, що цей процес відбувся на вогнепоклонницькому етапі, у слов'ян з'явилося чи не найбільше вогняних богів. Окрім уже названого бога сонця **Дажбога** і, в іншому зв'язку, ще одного бога сонця **Хорса**, з'явився бог земного вогню **Сварог** (цей вогонь люди могли безпосередньо використовувати, тому він для них був найважливішим, що й зробило Сварога найстаршим серед богів того етапу), бог грому і блискавки **Перун** — від псл. *ръгати, укр. **перти**, не від древньої назви дуба *perk^wus, якої праслов'янські племена, імовірно, взагалі не знали, а балтійські утворили від неї назву свого бога грому і блискавки **Перкунас**. Всупереч балто-слов'янській єдності і всупереч схожості теонімів **Перун** і **Перкунас** вони мають різну етимологію саме тому, що слов'яни давно вже називали дуб не *perkъ, а *bogъ. Таким чином, називаючи субстанцію поклоніння (вогонь), назва **бог** стала докладатись і до виділених з вогню його сакральних повелителів: **бог** Сварог, **бог** Перун тощо. Народилась ідея цілого класу таких сакральних повелителів — політеїзм. До складу вогняних лексем, утворених від слова **бог**, входить, гадаємо, і дієслово **бажати**, діал. **багти**, що вже згадувалось. Група слів цього гнізда, об'єднана сенсом "прагнути, хотіти", досить велика. пор.

бага, забаганка, прибаг, діал. **вибаг, забаг** та ін. [1: 1: 111]. Гніздо це наявне в усіх східнослов'янських і майже всіх західнослов'янських мовах. Академічний словник пояснює однозначно: "утворення від того самого кореня, що й **багаття**; пряме значення в минулому — "горіти, пектись" [1: 1: 111]. Слова на означення певних почуттів, станів нерідко пов'язані з вогнем, пор. **пекти** — **печаль, горіти** — **горе**. Г.Ільїнський ще в 1918 р. пов'язав це гніздо з псл. *bogъ*, але, за словами О.Трубачова, етимологія "не одержала підтримки в літературі" [8: 1: 124], а М.Фасмер висловився ще категоричніше: "Зближення...з **бог**...також помилкове" [7: 105]. Однак етимології, ліпшої за це зближення, не запропоновано. Дану ситуацію фактично визнає академічний словник, хоч і доходить тільки до **багаття**, а не до **бога**. Між тим саме від **бог** "вогонь" на вогнепоклонницькому етапі цілком закономірно з апофонією *ǫ>ō* витворилося дієслово **багти, бажати** "горіти", а вже від нього незалежно від **бога** і вогнепоклонницької ментальності розвинулося значення "хотіти" й усілякі **вибаги** та **забаганки**.

Третій етап слов'янського язичництва — скотарський. Він тривав з кінця II тис, до н.е. до середини I тис. до н.е. у старший період існування вже окремої праслов'янської мови. **Богом** у цей час стала худоба, для якої з'явився й відповідний сакральний покровитель — скотій бог **Велес**, у меліоративній о-формі **Волос**. Скотарський період слов'янського язичництва розглянуто в статтях автора "Чи існував скотарський етап слов'янського язичництва?" (Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С.12-17) та "Велес залишається на троні" (Востоchnoукраїнський лінгвістический сборник. – Донецьк, 1997. – Вып.3. – С.34-39). Тваринний сенс слова **бог** зберігся в українській мові в численних похідних, що стосуються шлунка. [1: 1: 219-220] наводить таку колекцію переважно діалектних слів: **бог** "шлунок; перше відділення шлунка жуйних тварин, рубець"; **богун, богиня** з тими ж значеннями; **бóжók** "свинячий шлунок"; **богук**

"начинений свинячий шлунок"; **бігун** "сальцесон, копчена ковбаса"; також **бáжок** "шлунок" [1: 1: 113].

Але жодна слов'янська мова відповідників до цих слів не має. А через це [8] не зараховує їх до праслов'янських. Автор же цієї статті пропонує адресувати їх у I тис. до н.е. Можливо, тут допоможе алб. *bagëti* "велика рогата худоба". Впливовість даної групи слів та імовірно ширше їх семантичне наповнення в древності засвідчується й тим, що лексема **Богун** стала поширеним антропонімом, пор. прізвисько полковника Івана Богуна, славного сподвижника Богдана Хмельницького, а також структурну паралель **Перун** — **Богун**. Маємо ще такі аргументи: 1) українська мова територіально знаходиться там, де була прабатьківщина слов'ян, а давніше — друга прабатьківщина давньоєвропейців, тому вона могла зберегти те, що інші повтрачали; 2) форми **богун** і особливо **бог** випадковим збігом чи гетерогенною омонімією пояснити неможливо, тому етимологи пов'язують їх з **бог** "господь" [1: 1: 219-220]; 3) алб. *bagëti*, слово явно тої ж генези, називає цілу тварину, а не її шлунок; це дозволяє думати про такий же давній сенс укр. **бог, богун** тощо; пізніше сталася синекдоха, пояснювана тим, що шлунок (і ширше — **живіт**, пор. **жити, живий**) уважався вмістилищем життя, найголовнішим органом; 4) блискуча етимологія В.Скляренка **коровай** — жертвний бик [5:14-15] розкриває механізм зазначеної синекдохи: печений бик з'їдався людьми, усіма учасниками весілля, а нутроці, шлунок жертвувався сакральному володареві (Велесу?) от він і став **богом, богуном** тощо.

Хліборобський етап слов'янського язичництва тривав ціле тисячоліття, з серединні I тис. до н.е. до середини I тис. н.е. Саме він остаточно сформував основні архетипи української ментальності, живі й досі. Перехід від скотарського етапу до землеробського, як і всі інші зміни слов'янського язичництва, був зумовлений не самою по собі динамікою міфології, а соціально-економічним розвитком, суспільно значущими

подіями в житті наших предків. Цьому етапові присвячено статтю автора "Головна форма слов'янського язичництва" (Слов'янський збірник. – Одеса, 1999. – Вип.6. – С.146-152). Всепроникна лексема **бог** відобразила й цей етап у похідному **збіжжя** "хлібне зерно", з рядом діалектних похідних, посл. *събожьє. У чеській та нижньолужицькій мовах це слово означає не "зерно", а "худоба" [1: 2: 247]. Тому, можна думати, воно виникло ще на скотарському етапі язичництва, з коренем **бог-**, що вказує на худобу. З розвитком хліборобського етапу це слово перейшло на новий об'єкт поклоніння, і його корінь **бог-** набув уже значення не "худоба", а "зерно". Подібну динаміку здійснила лексема **коровай**: сакральний коровай став не м'ясним, а борошняним. Пор ще рос. **богатье** "свіжий хліб з зерна нового врожаю" [7: 183]. Тут можна назвати й **боговицю** – велику ритуальну хлібину; втім, це слово назване, щоправда з посиланням на О.Афанасьєва, у словнику С.Плачинди, що аж рясніє помилками та вигадками [4: 14].

П'ятий, останній період розвитку слов'янського язичництва — розвитку, що був досить брутально перерваний християнством, — можна визначити як період абстрагування. Міфологічна система все більш узагальнюється, універсалізується, цілковито регламентуючи життя кожної людини. Так уже визначила Доля, що князь Олег мав прийняти смерть від свого коня. Сама міфологема **Доля** з'являється фактично в цей період, що тривав з V-VI ст. до X ст., коли на Русі було прийнято християнство. Після 988 р. язичництво тривалий час ще існувало – переважно як християнська опозиція чи як двовір'я. Етап охарактеризований в статті автора "Етюд про Долю" (Мовознавство. – 1999. – № 5. – С.9-14). Змістом "доля", а відтак і "майно, багатство" наповнилося і слово **богь**. Скажімо, тільки на цьому етапі прикметники **багатий** і **убогий** набули сучасного значення. Сєнс "майно" подекуди з'явився і в слові **збіжжя**. Але слова, що утворилися саме на цьому етапі язичництва, однозначно вказують на зміст кореня **бог-** "доля". пор. **небіж** "племінник; сіромаха", **небога** "племінниця; бідолаха;

мила", **небіжчик** "покійник: бідолаха", **небіжчиця** "покійниця", **небіжка** "покійниця; бідолаха", **неборак, неборака** "людина, що викликає співчуття" (умисна, табуїстична заміна з **небожак**). Зіставлення **небоги** та інших наведених тут слів з прикметником **убогий**, що мають тотожний за змістом, але формально зовсім відмінний префікс, засвідчує дуже значний, більш як тисячолітній розрив у появі цих слів.

Узагальнюючи семантичну динаміку слова **бог**, можемо уподібнити його качану капусти. Два верхні, зовнішні її листки – це власна назва християнського **Бога** (інші монотейстичні релігії для свого Бога мають і свої назви) та загальна назва **бог** в описах різних політеїстичних релігій та міфологій, у тім числі й слов'янської. Те й те — з численними похідними. За ними йдуть листочки із значенням слова **бог** — "доля", а відтак "майно" (**небіжчик, неборак – багач, багатій, багатство** та ін.). Далі кілька слів-листочків з похідними від **бог** "зерно, хліб" (**збіжжя, боговиця, рос. богатье**). Ще далі — **бог** "худоба" (**бог, богун** та ін.). Глибше — **бог** "вогонь" (**Дажбог, багатий, убогий, багаття, бажати** та ін.). Найдалі — **бог** "вода" і **бог** "рослина" (**Буг, багно, багва; бук<богъ "дуб", бузина, богила** та ін.). Все, "капуста" скінчилась, залишився стовбурець — лексема індоєвропейського походження **богъ** "податель".

Слова, похідні від цього першоджерельного слова і пов'язані з певним етапом слов'янського язичництва, переважно переходили і в наступні етапи, при цьому, як правило, видозмінюючи свою семантику і в тім числі переосмислюючись коренево. Слово **збіжжя** виникло, як ми бачили, на скотарському етапі, а потім закріпилось на хліборобському. У цьому слові, отже, корінь **бог-** на одному етапі означав "худоба", а на другому "зерно". У тих мовах, де слово **збіжжя** набуло значення "майно", відбувся перехід і на наступний етап, з осмисленням кореня **бог-** як "доля, щастя". Такої динаміки зазнали й слова **багатий** та **убогий**, що йдуть від вогнепоклонницького етапу (**бог** — "вогонь"), а тепер набули значення, що

могло у них з'явитися тільки на п'ятому етапі розвитку язичництва (**бог** — "доля, майно"). Для слова **багатий** є доказ, що воно пройшло й скотарський етап. Йдеться про перетворення прислівника **багато** "заможнo" в числівник **багато** "велика кількість". Як можна заможність порахувати кількісно, штуками? Здається, тільки тоді, коли вона визначається кількістю голів худоби. Числівниковий сенс слова **багато** Є.Тимченко фіксує з XVIII ст. [9: 47-48, 109], але цей сенс, можна думати, і снував ще до н.е.

У цій загальній картині динаміки (дивовижної динаміки!) слова **бог** для автора чи не найважчим словом видається **богиня** (інакше лісниця, мамуна) — зла й ворожа людині демонічна істота [6: 384]. Ця демонічна істота наявна не лише в українських віруваннях. Складність даної міфологеми в тім, що **богиня** для людей явно шкідлива, тоді як усі інші похідні від слова **бог** (без заперечного префікса) корисні. Насторожує й збіг цієї демонічної назви з загальним жіночим відповідником до слова **бог**, пор. **богиня** Афродіта, **богиня** Мокош, **богиня** Фрейя. Чому ці гидкі лісниці-мамуни стали називатися **богинями**? Мабуть, це та ж девальваційна дія християнства, що втоптало в грязюку і укр. **свара**, і рос. **врать**, і багато інших високих у язичництві лексем. Адже в християнстві **Бог** є, а **богині** нема. Є Трійця: Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий. От слово **бог** і було вилучене з язичництва й урочисто введене в слов'янські переклади Старого й Нового Завітів. А **богині** у християнстві немає. Є Богоматір, Діва Марія, але вона – не богиня. Тому слово богиня й було відсічене від бога й знижене до дрібної представниці нечистої сили, як і сама **Мокош**, колись всезагальна мати, велична богиня, що потрапила до Володимирового пантеону, а в християнські часи стала дрібною капосницею Макошею, що сплутує нитки пряхам.

А слово **бог**, центральне і для слов'янського язичництва на всіх етапах його розвитку, і для слов'янського християнства, стало

центральним і для української ментальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови. – К.: Наук.думка, 1982-1989. – Т.1-3.
2. Лучик В.В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоградіві РВГ ІЦ КДПУ, 1999. – 103 с.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1980. – Т.І. – 671 с.
4. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Укр. письменник, 1993. – 63 с.
5. Скляренко В.Г. Етимологічні розвідки// Мовознавство. – 1994. – № 6. – С.12-28.
6. Скрипник Г.А. Словник української демонології// Українознавство. – К.: Зодіак – ЕКО, 1994. – С.384-397.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1964. – Т.І. – 562 с.
8. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд /Под ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1974-2001. – Т.1-28.
9. Tymčenko Je. Istoryčnyj slovnyk ukrajins'kogo jazyka. – München: Verlag Otto Sagner, 1985. – 947 S.